

Dit is de pelgrimage van het Heilig Land en daarom trent

Dit is de pelgrimage van het Heilig Land en daaromtrent

*Bloemlezing uit de reisverslagen van
Jeruzalemgangers uit de Nederlanden,
1450-1650*

BEN WASSER

Hilversum
Verloren
2014

Deze uitgave werd financieel mogelijk gemaakt door Boekenfonds Elisabeth Grent/
F.J.A.M. van der Helm en de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Op het omslag: pelgrims nemen een bad in de Jordaan. Le Livre des Merveilles 1410-1412, Pa-
rijs, Bibl.nat.ms nrs. 2810 fol. 129 vo.

ISBN 978-90-8704-422-0

© 2014 Ben Wasser & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Hilversum
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Hier beghint een materie die seer merkelijke is van den gestant ende gelegenheit des heilighen landes	11
Ontwikkeling van de pelgrimage naar het Heilig Land en van de pelgrimsverslagen	13
I Inleiding tot de beschrijving van de pelgrimage	25
– VANDEN GESTANT 1450	26
II Het <i>itinerarium</i>, de weg van huis tot Venetië	28
<i>Itinerarium</i> van Jakob Kreyneck en Deryck Vogel van Zutphen naar Venetië via Frankrijk en de St. Bernardspas in 1479	29
De tocht van de Bossche dominicaan Jan Want in 1519 vanuit zijn woonplaats tot in Lotharingen	29
Het <i>Itinerarium</i> van heer Geert Kuynretorff van Kampen via de Rijn en de Resiapas naar Venetië in 1520, met raad aangaande vervoer en financiën	30
De tocht van de Kortrijkse brouwer Pietje Ickx in 1614 vanaf Amiens over Parijs naar Marseille. Het logies en de kost onderweg	32
III Het oponthoud te Venetië	35
De macht en faam van de lagunestad – JAN AERTS 1481	35
Het Arsenaal – CLAES VAN DUSEN 1493	36
De beschrijving van de stad – ARENT WILLEMS 1525	37
De Fondaco dei Tedesci [het Duitse Huis] – CLAES VAN DUSEN 1493	40
Murano – ADRIAEN DE VLAMING 1565	41
De viering van Sacramentsdag – ADRIAEN DE VLAMING 1565	41
IV Praktische raad	43
Waarschuwing vooraf – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	43
Hoe de passage te boeken – CLAES VAN DUSEN 1493	43

	Waarschuwing tegen contractbreuk – JAN WANT 1519	44
	De provenden of benodigdheden voor de reis – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	44
	Medische raad – GEERT KUYNRETORFF 1520	45
	Laatste voorbereidingen – JAN AERTS 1481	46
V	De afvaart en overtocht van Venetië naar Jaffa	47
	Het vertrek uit Venetië en het eerste grote perikel op zee – JAN VAN COTWYCK 1598	47
	De zeeweg van Venetië naar Jaffa – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	50
	De zeereis langs Dubrovnik en Corfu – CLAES VAN DUSEN 1493	51
	Zigeuners te Methone op de Peloponesos – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	52
	Kephalenia en Zakynthos alwaar een vreemde begrafenisplechtigheid – JAN WANT 1519	53
	Kreta – DE FRIESE EDELEN 1517	54
	Padmos – CLAES VAN DUSEN 1493	54
	Kos en Bodrum met het Pietersklooster – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	55
	Rhodos en de Golf van Antalya – JAN WANT 1519	55
	Cyprus – DE FRIESE EDELEN 1517	57
	Vreemde dorsmethoden te Limasol – ARENT WILLEMS 1525	57
VI	Aankomst te Jaffa, formaliteiten en reglementen	58
	Het Heilig Land in zicht – GEERT KUYNRETORFF 1520	58
	Twee sterfgevallen bij aankomst – ARENT WILLEMS 1525	62
	Beschrijving van Jaffa en Rama – GEERT KUYNRETORFF 1520	62
	Van Jaffa naar Jeruzalem – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	67
	‘Zo lang begeerd, zoveel doodsgevaar om geleden’ – ARENT WILLEMS 1525	70
VII	Het bezoek aan Jeruzalem, beschrijving van de processies langs de Heilige Plaatsen	71
	De ceremonie na aankomst en het onderdak – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	73
	Ontvangst en voetwassing – ASSUER SCHIMMELPENNINCK 1656	73
	DE PROCESSIE OF PELGRIMAGE VAN DE BERG SION	74
	De plechtigheid in het Cenakel of de Avondmaalskerk – GEERT KUYNRETORFF 1520	74
	Het mirakel bij de begrafenis van Maria – ARENT WILLEMS 1525	78
	Slot van de processie van de Berg Sion, maaltijd en rust – GEERT KUYNRETORFF 1520	79

DE PROCESSIE VAN DE VIA DOLOROSA OF DE KRUISWEG	79
Van Pilatus' huis naar de Calvarieberg – JAN WANT 1519	80
Via Dolorosa als kruisweg om mee naar huis te nemen – JAN AERTS 1481	82
Ontroering bij de gids en de pelgrims – ARENT WILLEMS 1525	83
DE PROCESSIE DOOR HET DAL VAN JOSAPHAT, HET DAL VAN SILOË EN DE OLIJFBERG	83
De plaats van de steniging van Sint Stefanus – GEERT KUYNRETORFF 1520	83
Palmzondag te Bethphage – ADRIAEN DE VOS 1619	90
De plaats van de Hemelvaart – PEREGRINATIE 1458	90
De profetie van de koningin van Sheba – Geert Kuynretorff 1520	91
De processie door het Dal van Siloë – JAN AERTS 1481	91
HET BEZOEK AAN DE KERK VAN HET HEILIG GRAF	92
Registratie bij het betreden van de kerk van het Heilig Graf – PEREGRINATIE 1458	93
De Heilige Plaatsen in de kerk van het Heilig Graf – GEERT KUYNRETORFF 1520	94
DE HEILIGE PLAATSEN OP DE CALVARIEBERG	97
HET HEILIG GRAF	98
De zeven naties of riten in de Heilig-Grafkerk – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	99
Oosterse riten. Rumoerige Paaswake – ADRIAEN DE VOS 1623	100
Woeste dansen van de Abessijnen in de paasnacht – ARENT WILLEMS 1525	101
De Ridder slag en de gelofte van de Ridder van het Heilig Graf – ADRIAEN DE VLAMING 1565	101
NAAR BETHLEHEM, NAAR BETHANIË EN DE JORDAAN	103
Op weg van Jeruzalem naar Bethlehem via het gebergte van Judea – ADRIAEN DE VLAMING 1565	103
De steenakker uit de parabel van de zaaier – ARENT WILLEMS 1525	105
De legende van de bloeiende boom – RIJNLANDSE PELGRIMS 1472	108
Nogmaals: de put van de ster – JAKOB KREYNCK EN DERYCK VOGEL 1479	108
Geheime gang van klooster naar geboortegrot – PEREGRINATIO 1458	109
Andere getuigenis van een geheime gang – CLAES VAN DUSEN 1493	110
Maaltijd en rust – ARENT WILLEMS 1525	110

De Heilige Plaatsen op de terugweg naar Jeruzalem via het Herdersveld en het graf van Rachel – ADRIAEN DE VLAMING 1565	110
BETHANIË, JERICHO EN DE JORDAAN	112
Waarschuwing voor de Jordaanreis en het baden in de Jordaan – CLAES VAN DUSEN 1493	112
De tocht naar Bethanië, Jericho en de Jordaan – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	112
Tocht naar de Dode Zee. Lot en de zoutpilaar bij Sodom en Gomorra – GEERT KUYNRETORFF 1520	117
Afscheidsmaal, gift, aandenken en certificaat van pelgrimage – ADRIAEN DE VLAMING, 1565	119
VIII Overige pelgrimages in het Heilig Land, Hebron en Galilea	120
De pelgrimage naar Hebron	120
De pelgrimage naar de Heilige Plaatsen in Galilea	121
Hebron – ANSELM ADORNES 1469	122
Onderweg naar Hebron. De waterwerken van Salomon – JOOS VAN GHISTELE 1481	122
GALILEA	126
Compilatie van de bedevaart naar Nazareth – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	126
Van Nazareth naar Damascus, met de nodige moeilijkheden onderweg – ANSELM ADORNES 1469	127
De reis van Damascus naar Jeruzalem – ADRIAEN DE VOS 1619	130
Van Nazareth naar Akko – ASSUER SCHIMMELPENNINCK 1656	133
IX De pelgrimages en steden van Syrië	137
Dit is de bedevaart van de stad van Damascus – RIJNLANDSE PELGRIMS 1473	138
Het bezoek aan Damascus – ANSELM ADORNES 1469	138
Komst te Damascus, het verblijf aldaar en verscheiden lotgevallen – JAN VAN COTWYCK 1598	141
Alexandrette – ADRIAEN DE VOS 1619	147
Karavanserai te Damascus en legende over Mohammed – ASSUER SCHIMMELPENNINCK 1656	150
X De pelgrimage en steden van Egypte	152
Aankomst te Alexandrië. Voorbereidingen en kosten voor het	153

vervolg van de reis – ANSELM ADORNES 1469	
Hoe zij van Damiate naar Alexandrië reisden en de toestand aldaar	157
– JOOS VAN GHISTELE 1481	
Over de situatie van de stad Babylonië [Oud-Caïro] en andere	164
vreemdigheden – JOOS VAN GHISTELE 1481	
De piramiden en een sfinx – JAN VAN BERCHEM 1494	166
Alferna [El Materîya] De miraculeuze boom – JAN AERTS 1481	167
XI De pelgrimage naar de Sinaiï	172
Dit syn die H. Plaetsen van Jhrlem zuidwaert – VIA XVE EEUW	174
De tocht van Caïro naar de Berg Sinaiï – ANSELM ADORNES 1469	175
Overvloedig ooft en sprinkhanenplagen – JOOS VAN GHISTELE 1481	180
VAN DIVERSE HEILIGE PLEKKEN OMTRENT VOORNOEMDE BERG SINAIÏ	180
GELEGEN	
De legende van de wonderbaarlijke vondst van het lichaam van	182
Sint Catharina – JAN AERTS, 1481	
De afscheidsceremonie rond de relieken van Sint Catharina	184
– ANSELM ADORNES, 1469	
XII Verdere omzwervingen door Arabiën, Persen en Indiën	186
Hoe zij reisden naar El Tor en vandaar naar het Koninkrijk van Aden	186
met de steden, plaatsen en kastelen onderweg	187
– JOOS VAN GHISTELE 1481	
Reis door Jemen, Arabië, Perzië en India – JAN AERTS 1481	195
Het bezoek aan Tabriz in Perzië – JOOS VAN GHISTELE 1481	202
XIII Terugreis en thuiskomst	211
Inschepping te Jaffa en dankzegging – GEERT KUYNRETORFF 1520	213
Kapel en bron van de heilige Thecla te Famagusta – JAN WANT 1519	214
Onenigheid met de kapitein op Cyprus. Vechtpartij	214
– ARENT WILLEMS 1525	
Myra en het verzonken Cacia in de Sint-Helenagolf [Golf van Antalya]	215
– GEERT KUYNRETORFF 1520	
De sage van het verzonken Cacia – JOOS VAN GHISTELE 1481	215
Ontvangst en eerbewijzen te Rhodos – ANSELM ADORNES 1469	218
Begrafenis op zee – JAN WANT 1519	220
Uitwijk naar Brindisi – ANSELM ADORNES 1469	221
Aankomst te Parenzo, voorhaven van Venetië – ARENT WILLEMS 1525	225
De terugreis van Jeruzalem naar Portugal – JAN AERTS 1481	226

In de baai van Livorno – ADRIAEN DE VOS 1623	227
Aankomst te Brussel – JAN VAN DER LINDEN 1633	229
Thuiskomst in Delft – ARENT WILLEMS 1525	230
De Jeruzalemgangers en hun reisverslag	231
Gegevens over de pelgrims-auteurs en de teksten en een korte karakteristiek van de geschriften waaruit de fragmenten zijn opgenomen	231
Bibliografie	242

Hier beghint een materie die seer merklike is van den gestant ende gelegenheit des heilighen landes

Op de derde paasdag van het jaar 1450 vertrokken hertog Johan van Kleef en zijn gemalin, samen met jonker Dirk van Bronkhorst Batenburg, heer van Anholt en graaf Jakob van Horne naar het Heilig Land. Hun pelgrimstocht werd honderd jaar later met een volksliedje in *Jan Roelants Liedekensboek des jaers 1544* gememoreerd. Een goed half jaar na dit drietal aanvaardde ook Arent, hertog van Gelre en Gulik en graaf van Zutphen deze pelgrimstocht. In diens gevolg bevond zich een ‘clerc’ die zich bekend maakt als ‘een groot geleert doctoer ende priester die sinen properen naam van ootmoedigheid niet noemen wil’ en die ons schriftelijk verslag heeft gedaan van wat hij met eigen ogen, zoals hij ons verzekert, gezien heeft.

Daarmee is de pelgrimage van hertog Arent van Gelre de eerste reisbeschrijving in de landstaal. Spoedig zouden er meer volgen, want in de tweede helft van de vijftiende eeuw vond er een opleving van de bedevaart plaats. Uit de periode 1450 tot 1650 resteren een dertigtal van dergelijke reisverslagen.

Dit boek bestaat uit een bloemlezing van karakteristieke en representatieve passages uit een aantal van deze reisverslagen van Jeruzalemgangers uit de Nederlanden die hun ervaringen in de landstaal hebben opgetekend. De bloemlezing is zo samengesteld dat de afzonderlijke fragmenten tesamen het verloop van een alle elementen omvattend pelgrimsverslag vormen.

De bloemlezing volgt in dertien afdelingen het verloop van de pelgrimstocht. De pelgrimsverslagen lopen onderling nogal uiteen. Van een strikte opsomming van de bezochte plaatsen met een zuiver devotionele intentie tot het heel uitgebreid beschrijven met veel oog voor profane bijzonderheden. Van het nauwgezet de geografische en chronologische lijn volgen tot het zich verliezen in onbestemde verten. De ontwikkeling van de pelgrimage naar het Heilig Land in het algemeen evenals die van de pelgrimsverslagen in het bijzonder komt in de inleiding hierna uitgebreid aan de orde.

Na de inleiding op het verslag volgen de diverse routes die langs de Rijn of over Frankrijk naar Venetië voeren. In Venetië vielen de pelgrims van de ene verbazing in de andere en keken hun ogen uit tijdens het soms vaak lange wachten op de over-

tocht met de pelgrimsgalei langs de Dalmatische kust en de Griekse eilanden naar Jaffa. Over de prijs en voorwaarden van die overtocht moest worden onderhandeld en daar werd een contract over opgemaakt. Er moest ook het een en ander aan leeftocht en andere noodzakelijkheden worden ingeslagen. De aankomst bij het Heilig Land en de eerste blik over Jeruzalem vanaf de Berg der Vreugde verliepen bij veel pelgrims niet zonder tranen. De minderbroedersgidsen leidden de pelgrims volgens een vast plan van rondgangen langs de vele Heilige Plaatsen in en rond de Heilige Stad, naar Bethleem, Bethanië en de Jordaan. Een aantal pelgrims trok verder door Galilea naar Syrië en langs Hebron naar Egypte tot aan het Catharinaklooster diep in de Sinäï woestijn.

Een enkeling maakte zich dan nog op voor de avontuurlijke tocht door Arabië, Perzië en onbestemder verten op zoek naar het geheimzinnig Pape-Jansland met het graf van de Heilige Driekoningen.

De zeereis terug naar Venetië of naar een andere haven, de tocht over land naar de diverse bestemmingen en de ontvangst en vreugde bij de behouden thuiskomst besluiten de bloemlezing.

De hertaling van de fragmenten blijft zo dicht mogelijk bij het oorspronkelijke, typische taalgebruik. In een aantal gevallen staat het moderne equivalent tussen tekst-haken achter het oorspronkelijke woord, om te voorkomen dat het specifieke woord door vervanging zomaar verloren zou gaan. Soms wordt er op dezelfde wijze een nadere verklaring toegevoegd.

Naam en jaartal bij de fragmenten verwijzen naar de gegevens over de pelgrimsauteurs en de teksten waaruit die fragmenten zijn opgenomen met een korte karakteristiek van het geschrift als geheel. Deze staan in chronologische volgorde in het laatste hoofdstuk onder de titel: 'De Jeruzalemgangers en hun reisverslag'.

Ontwikkeling van de pelgrimage naar het Heilig Land en van de pelgrimsverslagen

De pelgrimage in het christendom is geworteld in de oudtestamentisch-joodse traditie. De graven van de aartsvaders in Hebron, Abrahams eik te Mambré, Beth-el met de steen van Jakobs droom en tal van andere plaatsen uit de bijbelse geografie en historie werden in ere gehouden. De tempel in Jeruzalem gold daarbij als de voornaamste pelgrimage.

Tegenover deze cultus van de tempel met de Ark als symbool van het Verbond met hun God stond voor de christenen het Nieuwe Verbond, dat door de dood en verrijzenis van Christus tot stand was gekomen. Maar pelgrimage naar de plaatsen die met de nieuwe heilsboodschap waren verbonden, bleef aanvankelijk achterwege. Het was vooral de apostel Johannes die de eerste christenen voorhield dat het heil niet in Jeruzalem, maar in de geest gezocht moest worden. Het ging niet om het *aardse* Jeruzalem maar om het *hemelse*.

Bij deze overweging kwam nog de rivaliteit tussen joden en christenen, waardoor de laatsten na hun bekering veelal uit de stad wegtrokken. Na de onderdrukking van de joodse opstand in het jaar 70 en die in 132-135 was er van de stad trouwens nog maar weinig over, en zo bleven de plaatsen die aan Christus herinnerden onder het puin bedolven. Pas drie eeuwen later zou Helena, de moeder van keizer Constantijn de Grote (272-337), het Heilig Kruis volgens de legende onder een stortplaats bij de Calvarieberg vandaan halen.

De traditie van pelgrimeren naar de Heilige Plaatsen in het Heilig Land dateert dan ook van eind derde, begin vierde eeuw. Wel hadden er zich al veel eerder kluizenaars op die plaatsen gevestigd en ze door hun aanwezigheid voor vergetelheid behoed.

Klein-Azië en Rome

Veel meer dan in Jeruzalem ontwikkelde het vroege christendom zich in Egypte, Mesopotamië en Klein-Azië. Daar trokken de gelovigen naar de graven van hun martelaren om er te bidden en de Eucharistie te vieren, zoals ze zich al spoedig ook in Rome bij die graven zouden verzamelen. Plinius de Jongere, in het begin van de tweede eeuw door keizer Trajanus als consul naar Bythinië (in Turkije) gezonden,

maakte in een verslag melding van de cultus rond de graven van als martelaar vereerde slachtoffers van de christenvervolging.

In Caesarea, nu het Turkse Kaiseri, trok het mausoleum van de heilige hermiet Mammars veel pelgrims, zoals Basilius de Grote (328-379) optekende. De fresco's in de talrijke grotten van Cappadocië laten nog steeds zien hoe ze door de eerste christenen als schuilkerk werden gebruikt. Het mausoleum van Sint Phocas in Sinope aan de Zwarte Zee werd met name door zeelieden druk bezocht, evenals dat van Sint Nicolaas in Myra aan de Golf van Antalya. De relieken daar werden door zeevaarders later naar Bari overgebracht om die voor de christenheid veilig te stellen.

Jeruzalemgangers uit de eerste tijd deden die mausolea op de heen- of terugweg ook vaak aan, zoals de ondernemende non Egeria, die in 384 het graf van de heilige Thekla bij Seleucia (Silifke) bezocht, het mausoleum van de maagd en martelares Eufemia in Chalcedon en een plaats bij Efese, waar Maria zich met de apostel Johannes zou hebben teruggetrokken.

Rome met het graf van Petrus deed zich al vrij vlug als het centrum van de christenheid gelden. De gelovigen kwamen daar samen bij de graven van hun martelaren in de catacomben. In de sarcofagen werden later raampjes (*fenestella*) gemaakt, waardoor de pelgrims de relieken konden zien en aanraken.

Na zijn bekering in 312 liet Constantijn de Grote in Rome een indrukwekkende basiliek bouwen boven het graf van Petrus. Hieraan ontleende de stad immers het primaat boven alle andere bisschopssteden, Constantinopel inbegrepen. Vanaf die tijd nam de pelgrimage een grote vlucht. Men ging *ad limina apostolorum*, zoals het spraakgebruik luidde, 'tot de drempel van de apostelen', om de afstandelijkheid en daarmee het respect en de schroom aan te duiden, waarmee dit centrale heiligdom benaderd diende te worden. Er was geen prelaat of regerend vorst die de bedevaart naar Rome verontachtzaamde, alvorens de hem opgedragen taak en waardigheid te aanvaarden. Zo begaven zowel Willibrord (658-739) als Bonifacius († 754 bij Dokkum) zich naar Rome vóórdat zij hun missionering begonnen. Servatius († 384), bisschop van Tongeren en Maastricht, bezocht Rome herhaaldelijk.

Eusebius en Hiëronymus

Intussen was er ten aanzien van Jeruzalem en het Heilig Land een verandering opgetreden in de waardering van de Heilige Plaatsen daar. Eind derde eeuw wilde patriarch Origenes van Alexandrië, die bezig was met een commentaar op het evangelie, de Heilige Plaatsen van nabij leren kennen en zelf in de voetstappen van Christus en Zijn discipelen treden.

Uit het begin van de vierde eeuw dateert het *Onomasticon* van Eusebius van Caesarea, een alfabetische catalogus van bijbelse toponiemen met af en toe een korte aan-